

ERICH FROMM

Patologia normalității

Contribuții la știința omului

Ediție îngrijită și prefațată de Rainer Funk

Traducere din limba engleză de
Ruxandra Vișan

3
TREI

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Design și ilustrație copertă:
FABER STUDIO (ADELINA BUTNARU)

Redactare:
VICTOR POPESCU

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
RĂZVAN NASEA

Corectură:
DUȘA UDREA-BOBOREL
OANA APOSTOLESCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FROMM, ERICH

Patologia normalității : contribuții la știința omului /
Erich Fromm ; (vol. îngrijit de Rainer Funk) ; trad. din engleză de Ruxandra Vișan. -
București : Editura Trei, 2021
Conține bibliografie
ISBN 978-606-40-0948-7

I. Funk, Rainer (ed.)
II. Vișan, Ruxandra (trad.)
159.9

Titlul original: Die Pathologie der Normalität
Autor: Erich Fromm

Copyright © 1991 by the Estate of Erich Fromm
Introduction: © 1991, 2010 by Rainer Funk
First published in German translation under the title: Die Pathologie der Normalität

Copyright © Editura Trei, 2021
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeu 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN: 978-606-40-0948-7

Cuprins

7	<i>Prefață</i>
15	Partea I. Patologia normalității la omul modern
17	1. Sănătatea mentală în lumea modernă
17	A) CE ESTE SĂNĂTATEA MENTALĂ?
26	B) PRINCIPIILE ȘI ATITUDINILE SOCIETĂȚII MODERNE
30	C) CONDIȚIILE UMANE ȘI NEVOILE PSIHICE
33	D) SĂNĂTATEA MENTALĂ ȘI NEVOIA DE RELIGIE
39	2. Cadrul de referință și de devoțiune în cultura contemporană
39	A) VIDUL RELIGIOS
45	B) DESPRE CONCEPTUL DE MUNCĂ
50	C) IDOLATRIA PRODUCȚIEI ȘI CONSUMULUI
54	D) DESPRE FERICIRE ȘI SIGURANȚĂ
61	3. Alienarea și problema sănătății mentale
61	A) ALIENAREA ȘI ABSTRACTIFICAREA
66	B) EXPERIENȚA ALIENATĂ
68	C) LIMBAJUL ALIENAT
72	D) SENTIMENTELE ALIENATE ȘI SENTIMENTALISMUL
76	E) SĂNĂTATEA MENTALĂ ȘI FAPTUL DE A FI ÎN CONTACT
77	F) ALIENAREA ȘI PLECTISEALA
79	G) ALIENAREA ÎN POLITICĂ
82	H) GÂNDIREA ALIENATĂ
86	I) IUBIREA ALIENATĂ

89	4. Cum să ieșim din starea de societate nesănătoasă
89	A) VIZIUNEA SOCIALISTĂ ȘI DISTORSIONAREA ACESTEIA
98	B) CE E DE FĂCUT?
105	Partea a II-a. Pentru a înțelege sănătatea mentală
107	1. Principalele concepții referitoare la sănătatea mentală
111	2. Sănătatea mentală și gândirea evoluționistă
115	3. Propria mea concepție despre sănătatea mentală
116	A) DEPĂȘIREA NARCISISMULUI
124	B) DEPĂȘIREA ALIENĂRII
126	C) DEPĂȘIREA NECROFILIEI
131	D) DETERMINANȚII SOCIALI AI SĂNĂTĂȚII MENTALE
133	Partea a III-a. Știința umanistă despre om
135	1. Considerații preliminare
139	2. Scopuri generale
141	3. Obiective specifice
145	4. Remarci generale
147	Partea a IV-a. Este omul leneș de la natură?
149	1. Axioma lenei moștenite
149	A) ASPECTELE SOCIOECONOMICE ALE AXIOMEI
154	B) ASPECTELE ȘTIINȚIFICE ALE AXIOMEI
156	C) MUNCA ȘI AXIOMA PASIVITĂȚII ÎNNĂSCUTE A OMULUI
163	2. Dovezi împotriva axiomei
163	A) DOVEZI NEUROFIZIOLOGICE
170	B) DOVEZI DIN EXPERIMENTELE PE ANIMALE
174	C) DOVEZI DIN EXPERIMENTELE DE PSIHLOGIE SOCIALĂ
182	D) DOVEZI BAZATE PE VISE
189	E) DOVEZI DIN DEZVOLTAREA COPILULUI
192	F) DOVEZI DIN PSIHLOGIE
199	<i>Bibliografie</i>

Prefață

La începutul anilor 1950, Erich Fromm s-a aplecat tot mai mult asupra problemei legate de sănătatea mentală a omului care trăia în societatea industrială a acelor timpuri. Așa se face că el a acceptat o serie de invitații pentru a susține prelegeri și prezentări pe această temă. Pornind de la abordarea sa novatoare de tip sociopsihologic, el a prelungit metoda psihanalitică înspre o critică lărgită a patologiei specifice persoanei „normale”, integrate social. Astfel, el a putut să supună unei analize radicale acele tendințe ardente și larg răspândite care domină comportamentul în societate și care determină un anumit tablou al normalității. Acum, Fromm putea răspunde într-un mod novator și fructuos la întrebarea: Ce este benefic pentru sănătatea psihică și ce anume poate duce la boală?

Intenția lui Fromm a fost să pună în relație puternicele tendințe de la baza comportamentului individual cu necesitățile economice și sociale, așa încât trăsăturile comune ale societății să poată fi înțelese mai ales ca rezultat al procesului de conformare la un anumit context socioeconomic. Această metodă l-a ajutat să descopere, dintr-o perspectivă socială, „caracterul autoritar” în anii 1930, apoi „caracterul mercantil” în decada 1940, după care a urmat relevarea „caracterului necrofil” — la începutul anilor 1960.

Partea I

Patologia normalității la omul modern

(Patru prelegeri susținute în 1953 la New
School of Social Research, New York)

Sănătatea mentală în lumea modernă (Prima prelegere: 26 ianuarie, 1953)

a) Ce este sănătatea mentală?

Există două posibile abordări ale întrebării: Ce este sănătatea mentală în societatea contemporană? Una este statistică, iar cea de-a doua este o abordare analitică, mai degrabă calitativă.

Abordarea statistică este simplă și poate fi prezentată pe scurt. Ce ne interesează aici sunt cifrele legate de sănătatea mentală în societatea modernă și ce spun statisticile în acest sens. Aceste cifre nu sunt foarte încurajatoare. Auzim că s-a cheltuit pe an în jur de un miliard de dolari pentru sănătatea mentală din Statele Unite și că jumătate dintre paturile de spital sunt ocupate de pacienți cu boli psihice.

Aceste cifre sunt și mai puțin încurajatoare — și oarecum paradoxale și chiar sugestive — dacă luăm în considerare datele din Europa. În țările cele mai stabile de pe vechiul continent, cu o solidă clasă mijlocie, precum Elveția, Suedia, Danemarca și Finlanda, avem cele mai multe probleme de sănătate mentală — e vorba de state cu mult mai mulți schizofrenici și sinucigași, cu

cel mai mare consum de alcool și cu cele mai multe omoruri din culpă dintre toate țările europene.

Aici datele statistice pun într-adevăr o problemă. Ce înseamnă aceasta pentru aceste țări europene, care au ajuns din punct de vedere social și cultural la nivelul ideal pe care cu toții ni-l dorim, având o prosperă clasă mijlocie care se bucură de securitate economică? Cum ne explicăm că aceste țări nu par să aibă cea sănătate mentală și cea fericire de la care ne-am fi așteptat pentru o populație prosperă?

În același timp, deși există multe boli mentale în Statele Unite și în Europa, trebuie recunoscut că există și multe lucruri bune în aceste regiuni. Pacienților bolnavi li se acordă o atenție din ce în ce mai mare. Am dezvoltat metode noi. Avem o mișcare igienistă în Europa și în America și nu știm, de fapt, dacă cifrele nu cumva reflectă în mod indirect o grijă mai mare față de sănătatea mentală: e posibil ca, având metode mai bune și observații mai precise, să identificăm mai bine cine este bolnav mental. Așa s-ar explica de ce statisticile noastre sunt mult mai rele decât ar fi dacă nu am acorda o asemenea atenție sănătății mentale. Cred că, dacă ne luăm doar după abordarea statistică și privim comparativ cifrele de pe o coloană și de pe alta, vom fi la fel de nedumeriți ca mai înainte și nu vom ști ce înseamnă toate aceste diferențe între cifre (lucru care se întâmplă adesea când ne limităm doar la a privi niște cifre seci).

Mi-ar plăcea să discut în aceste patru prelegeri nu atât despre partea statistică, cât despre cea calitativă. Vom începe cu întrebarea: „Ce vrem să spunem prin sănătate mentală și prin boală mentală?” și apoi vom discuta întrebarea: „Cum se leagă sănătatea și boala mentală de structura particulară a culturii contemporane a anului 1953?” Dacă vrem să vorbim despre sănătatea

19
 mentală în cultura contemporană, nu trebuie să ne limităm la o comparație între sănătatea mentală și cultură, luate ca doi termeni independenți. Dimpotrivă, trebuie să înțelegem implicațiile: în ce fel structura culturii este responsabilă pentru elemente care duc la sănătatea mentală și ce anume din această structură este responsabil pentru elementele care duc la tulburarea psihică.

Dacă ne întrebăm ce vrem să spunem prin sănătate mentală, trebuie să diferențiem între două concepte de bază care sunt în continuare în uz, dar care adesea nu sunt clar diferențiate, deși distincția este foarte clară. Unul dintre concepte este de natură socială, relativistă. El este echivalent cu starea psihică pe care o are majoritatea societății. Este la fel ca în definirea inteligenței. Sănătatea mentală ar fi deci adaptarea la modurile de viață din societatea actuală, indiferent dacă această societate este ca atare sănătoasă sau nebună. Tot ce contează este dacă persoana se adaptează sau nu.

Mulți știu povestea lui H.G. Wells, *Țara orbilor* (1925), unde un tânăr care se rătăcește cumva în Malaysia se întâlnește cu un trib unde oamenii sunt în mod congenital orbi de generații întregi. El vede. Acesta este un nenoroc, pentru că ei sunt foarte bănuitori și există vraci învățați care diagnostichează „boala” sa ca pe o ciudățenie sau ca pe o problemă a feței sale, care produce tot felul de fenomene ciudate și patologice: „Acele lucruri stranii numite ochi, care există ca să facă gropițe agreabile la nivelul feței, sunt bolnave în cazul său, în așa fel încât îi afectează creierul. Sunt foarte tumefiate, prezintă gene, iar pleoapele i se mișcă, așa încât creierul este în mod permanent într-o stare de iritare și de agitație”. Eroul se îndrăgostește de o fată de acolo, dar tatăl ei nu îi este favorabil, dar în cele din urmă este convins să-și dea acordul pentru căsătorie dacă tânărul va consimți la o

20 operație care să-l orbească. Dar, înainte să-și dea permisiunea de-a fi orbit, eroul fuge.

Implicația lui Wells este, într-un fel, extrem de simplă, căci surprinde felul în care ne raportăm la ce e normal și ce nu e, la sănătate și la boală, dacă vorbim din punctul de vedere al adaptării. Este deci vorba despre anumite premise ce stau la baza ideii de adaptare. Mai întâi, se consideră că fiecare societate este, ca atare, normală și, în al doilea rând, că boala mentală este o deviere de la tipul de personalitate dorit de societate; în al treilea rând, se spune că scopul igienei mentale — scopul psihiatriei, al psihoterapiei — este să îl muleze pe om pe tiparul mediu de personalitate, indiferent dacă majoritatea e cea oarbă sau dacă individul este cel orb. Ceea ce contează e ca el să fie adaptat și ca ei să nu fie deranjați.

Din acest punct de vedere, există anumite elemente pe care le putem distinge. Unul este elementul sentimentelor și al opiniilor. Cu toții tindem să credem că familia noastră, națiunea noastră și rasa noastră sunt normale și că ceilalți nu sunt normali. Am să vă spun o glumă care ilustrează în mod destul de drastic acest aspect, despre un om care se duce la doctor și vrea să-i spună despre simptomele sale. Omul își începe povestea spunând: „Ei bine, domnule doctor, în fiecare dimineață, după ce făceam duș și după ce vomitam...”, iar doctorul întreabă: „Poftim, vrei să spui că vomیți în fiecare dimineață?” La care pacientul răspunde: „Păi, domnule doctor, nu toți fac la fel?”

Cred că e chiar amuzant, căci gluma subliniază o atitudine pe care o avem cu toții mai mult sau mai puțin. Poate că știm că ciudățeniile noastre sunt împărtășite și de alții, dar nu știm că o serie de ciudățenii pe care le considerăm specifice omenirii în general caracterizează, de fapt, doar familiile noastre, doar țara

21 noastră sau doar lumea occidentală în general, care nu se suprapun neapărat cu structura esențială a umanității.

Dar există mai mult decât acest sentiment provincial, și anume că modul în care suntem noi și în care suntem crescuți este definitoriu pentru „normalitate”. Există, de asemenea, și o filosofie corespunzătoare. Este ceea ce ați putea numi filosofia relativistă care spune în primul rând: „Nu există judecăți de valoare valide în mod obiectiv pe care să le putem face”. Binele și răul sunt niște chestiuni de credință, dacă doriți. Ele nu sunt în mod esențial decât expresia a ceea ce se face și e preferat într-o cultură față de alta. Oamenii din cultura noastră numesc „bun” ceea ce le place să facă și „rău” ceea ce nu le place să facă. Dar nu există nimic obiectiv din acest punct de vedere. Este doar o problemă de gust.

În contrast cu acest punct de vedere mai este unul, despre care am vorbit mai în detaliu în *Omul pentru sine* [E. Fromm, 1974a/2017], care pleacă de la asumția că există, de fapt, judecăți de valoare care sunt valide din punct de vedere obiectiv, nefiind doar niște probleme de gust sau de credință. Este la fel ca în cazul în care doctorul sau fiziologul poate face o judecată de valoare obiectivă atunci când pleacă de la o axiomă validă (că e mai bine să trăiești decât să mori sau că viața e mai bună ca moartea), moment în care vom ști într-adevăr dacă o mâncare e mai bună sau mai rea decât cealaltă. Una e bună pentru sănătate. Cealaltă e rea pentru sănătatea omului. Cred că nu numai în ceea ce privește corpul nostru, dar, dacă doriți, și în ceea ce privește sufletul nostru, putem face o afirmație la fel de obiectivă legată de ce e bun și ce e rău pentru suflet, bazându-ne pe cunoașterea pe care o acumulăm despre natura sufletului și despre legile care îl guvernează.

Știm într-adevăr foarte puțin în această ultimă privință. Știm poate mai mult despre vitamine și calorii decât știm legat de ce are nevoie psihicul nostru pentru a funcționa normal, dar moda se schimbă legat de vitamine și calorii, așa cum am văzut cu toții, și cine știe dacă nu cumva, atunci când am lua mai în serios această problemă a sufletului nostru, n-am descoperi că știm destul de mult despre el, numai că nu-i dăm atenția cuvenită.

Acest relativism sociologic care spune: „Ceea ce e necesar pentru existență și supraviețuire într-o societate specifică trebuie considerat ca fiind bun în sine” nu este așa de arbitrar pe cât pare. De fapt, din punctul de vedere al unei societăți particulare, e chiar de așteptat ca ea să adopte această atitudine, căci structura sa specifică poate exista doar în măsura în care membrii săi adoptă o atitudine care îi garantează funcționarea. Unul dintre marile eforturi pe care le face societatea, la nivelul instituțiilor sale culturale, al ideilor sale religioase și așa mai departe, este să creeze un tip de personalitate care să facă ceea ce trebuie să facă și care nu doar acceptă, ci și dorește cu ardoare să îndeplinească rolul cerut de societate, pentru ca aceasta să funcționeze ca unsă.

Dacă luăm societatea războinică, organizată după tiparul animalelor de pradă, în care funcția membrilor societății este să meargă la război, să cucerească, să fie agresivi, să fure și să ucidă, și vom găsi acolo un membru care corespunde, mai mult sau mai puțin, Tăurașului Ferdinand, atunci acest om va fi incapabil de război și de a perpetua structura socială inițială. Structura nu e la urma urmei rezultatul unei alegeri arbitrare, ci este înrădăcinată într-o serie de condiții istorice obiective, în care societatea funcționează, și care nu pot fi schimbate așa de ușor. Or, dacă ai lua, pe de altă parte, societatea cooperantă, de

tip agrar, și vei găsi acolo un membru războinic, acest om va fi perceput ca fiind la fel de tulburat. El va fi considerat la fel de bolnav ca și primul și, dacă apar mai mulți asemenea oameni, ei vor fi o amenințare pentru funcționarea respectivei societăți.

Putem spune că fiecare societate funcțională are un interes imediat și legitim de a întreține un anumit grad de conformism. Este vorba despre un interes legat de supraviețuirea societății, de conservarea structurii și individualității acelei comunități. Această așteptare de a ne conforma ne este amintită de-a lungul vieții. Desigur, nu e nevoie să insist asupra conformismului acum, în anul 1953, dar poate că ceea ce trebuie subliniat un pic mai mult este că supraviețuirea unei societăți, cel puțin a celei moderne, se bazează și pe ideea de nonconformism. Dacă societatea de oameni ai cavernelor ar fi existat doar pe baza conformismului complet, am trăi încă în peșteri și am fi și astăzi canibali.

Am putea spune că dezvoltarea omenirii depinde de faptul că există o anumită dorință de-a ne conforma și o anumită tendință de-a nu ne conforma și că, nu numai pentru existența progresului, dar, de fapt, pentru supraviețuirea oricărei societăți a rasei umane, dorința de a nu ne conforma este la fel de esențială precum dorința de conformism și de adaptare la regulile impuse de societate în jocul supraviețuirii.

Între aceste perspective diverse care pun semnul echivalenței între normalitate și adaptare sau între sănătate și adaptare, veți găsi încă o abordare care mi-e teamă că e mai degrabă o raționalizare. Această abordare spune: „Nu, nu sunt relativist. Și nu susțin că fiecare societate funcționează conform cu ceea ce e normal, bun și sănătos. Dar se întâmplă că societatea noastră — societatea americană din anul 1953, stilul de viață american — este punctul culminant și împlinirea aspirațiilor umane”.

24 Acesta este modul în care trăiesc oamenii normali — continuă argumentul — și, în timp ce alte societăți de până acum sau cel puțin cele din ultimii o sută cincizeci de ani erau înapoiate, poate anormale și făceau lucruri care nu erau bune, acum suntem în punctul în care viața și societatea coincid, în mare, cu ceea ce, dintr-un punct de vedere obiectiv și nu relativist, trebuie numit *normal* sau *sănătos*.

Aceasta e o poziție foarte periculoasă, căci sună cât se poate de obiectiv și, cu toate că pare diferită de poziția sociologică relativistă, ea reprezintă doar un alt mod de raționalizare a aceluiași lucru, fără a o face însă explicit. O să încerc să vă arăt că, deși sunt multe aspecte pozitive în societatea noastră — multe lucruri, dacă vreți, cu care să ne mândrim —, este cel puțin îndoielnic să credem că modul nostru prezent de viață duce mai mult către sănătatea mentală sau mai puțin către boala mentală.

În aceste prelegeri doresc să analizez mai concret efectul modului nostru de viață asupra individului. Cum acționează asupra omului modul în care trăim, modul în care e organizată societatea, modul în care suntem organizați din punct de vedere politic? Cum acționează acesta asupra sănătății noastre mentale, în ce măsură duce la boală mentală și care sunt reacțiile și soluțiile pe care le putem adopta mai departe, pentru a face mai bine ceea ce e bun și pentru a face să dispară ceea ce e rău.

Îmi dau seama că în anul de grație 1953, există o oarecare încărcătură afectivă legată de acest subiect. Pe de o parte, avem genul acela de critică la adresa Statelor Unite pe care azi îl întâlnim doar dinspre partea stalinistilor. Aceștia susțin că oamenii flămânzesc în întreaga Americă, că nimic nu e bun aici și că totul este rău. Este tipul de obiecție, care dintr-un punct de vedere cât

de cât obiectiv, nici nu merită să fie luat în seamă, pentru că e o pură scorneală. Cred că lumea în care trăim aici, în SUA, este una dintre cele mai bune pe care le-a dezvoltat vreodată rasa omenească. Oricum, asta nu ne spune foarte multe, pentru că omenirea a dezvoltat puține lumi bune până acum, plus că și lumea americană are minusurile ei care pot fi criticate. Dar nu am cum să accept critica stalinistă care spune că lumea americană actuală e groaznică. Ajunge să o comparăm cu ultimele cinci-șase mii de ani și să vedem că, în ciuda minusurilor, societatea nord-americană este unul dintre cele mai reușite experimente de până acum. Și, cu toate neajunsurile ei, societatea în care eu trăiesc îmi dă speranță că vom putea construi lucruri și mai bune, bazându-ne pe discernământul nostru privitor la ceea ce trebuie făcut și la ceea ce e de evitat.

La extrema cealaltă, avem abordarea patriotardă, care spune că stilul de viață american este tot ce poate fi mai bun. Este cel mai bun care a existat vreodată și este dincolo de orice obiecții. Acest punct de vedere este destul de primitiv și de nechibzuit, pentru că nu văd niciun motiv serios pentru care să considerăm că ar fi o virtute să spunem că țara noastră e minunată, câtă vreme suntem cu toții de acord că nu e acceptabil să spunem *Eu sunt minunat*. Dacă mă apuc să mă laud, zicând „Eu sunt minunat”, o să credeți că sunt cam ciudat și n-o să-mi arătați prea multă considerație. Pe de altă parte, există oameni care consideră că a spune „Țara mea e minunată” este un lucru foarte înțelept și lăudabil. Or, după mine, atunci când ne mulțumim cu astfel de afirmații, fără să ne întrebăm legat de ce e greșit și fără să luăm în considerare aceste minusuri, putem vorbi despre un adevărat egocentrism și despre o crasă nepăsare față de ceilalți.